

Samenvatting: Onderwijs voor de 21ste eeuw

Kris Van den Branden

Vijf hamvragen over onderwijs

- Welke **cruciale competenties** moeten leerlingen in de 21ste eeuw verwerven? Wat moeten leerlingen op school leren?
- Hoe kunnen we ervoor zorgen dat **onderwijs werkt**? Hoe ervoor zorgen dat de energie die leerlingen, leerkrachten en ouders investeren in onderwijs wordt omgezet in succesvolle leerervaringen?
- Hoe kunnen we ervoor zorgen dat onderwijs werkt voor **alle** leerlingen? Hoe ervoor zorgen dat geen talent en energie verspild worden?
- Hoe kunnen we ervoor zorgen dat krachtig, eigentijds onderwijs **werkbaar en haalbaar** blijft voor leraren? Hoe kunnen zij het best ondersteund worden in het volbrengen van hun missie?
- Hoe kunnen we ervoor zorgen dat onderwijs tot een betere wereld leidt?

Traditioneel onderwijs biedt niet meer de juiste antwoorden op bovenstaande vragen omwille van volgende redenen.

- ***De wereld verandert veel te snel en het onderwijs te traag.***

Moeten we aan onze leerlingen dezelfde eisen stellen als 25 jaar geleden?

Hebben onze leerlingen dezelfde competenties nodig als 25 jaar geleden?

- ***Ons onderwijs is uitstekend maar niet voor alle leerlingen...***

Er is een diepe sociale kloof tussen de onderwijsprestaties van hoogopgeleide ouders en de kinderen van laagopgeleide ouders.

Voor vele leerlingen met een beperking en/of (leer)stoornis dreigt ons onderwijs geen optimale kansen op maximale ontwikkeling te bieden.

Heel wat jongeren verlaten het leerplichtonderwijs zonder diploma.

→ Dit alles heeft een invloed op economisch, sociaal en persoonlijk vlak.

- ***We beschikken over steeds meer onderzoek over leerprocessen. Maar toch denken velen nog steeds hetzelfde over goed onderwijs.***

Beschikbaar wetenschappelijk onderzoek geeft sterke aanwijzingen:

- Zittenblijven is voor de meeste kinderen geen effectieve maatregel
- Verkleinen van de klassen en het invoeren van computers leidt niet automatisch tot betere leerprestaties.
- De kwaliteit van een school of studierichting kan niet worden afgemeten aan het volume van huiswerk.
- Punten op het rapport kunnen iets meer zeggen over de leerprestaties van leerlingen, maar dragen weinig substantieels bij tot hun leervorderingen.

Toch blijven we nog steeds te vaak vasthouden aan de traditionele lesmethodes.

- ***Leerkrachten maken het cruciale verschil. Maar toch discussiëren beleidsmakers over de hervorming van structuren.***

Leerkrachten hebben een enorme invloed op het leerproces. De kwaliteit van een onderwijssysteem kan nooit hoger zijn dan de kwaliteit van zijn leerkrachten. Geen enkele hervorming van onderwijsstructuren zal leiden tot fundamenteel betere leerresultaten als leerkrachten niet bereid zijn ermee aan de slag te gaan. Hoe gaan we daarom onze leerkrachten het best kunnen ondersteunen om hun centrale taak nog beter uit te voeren?

- ***De wereld staat in brand en onderwijs moet de brand blussen.***

Het onderwijs op zich kan de grote wereldproblemen niet oplossen. Het onderwijs kan wel leerlingen redden. Als elke leerling een positieve bijdrage tot een betere wereld kan leveren, kan het totaaleffect wel gigantisch en globaal zijn.

Competenties voor de 21ste eeuw

Wat moeten jongeren van de 21ste eeuw op school leren? Welke cruciale competenties willen we dat ze ontwikkelen?

- **Drie grote doelen**

In de 20ste eeuw konden de antwoorden op de vraag 'Waarvoor dienen scholen?' in drie categorieën worden opgedeeld:

- Economisch perspectief: Jongeren moeten voorbereid worden op de arbeidsmarkt
- Maatschappelijk-cultureel perspectief: Scholen moeten jongeren vormen tot vrije, verantwoordelijke, kritisch denkende burgers die volwaardig kunnen functioneren in de maatschappij.
- Persoonlijke ontwikkeling: Jongeren moeten hun eigen leven in handen kunnen nemen, zelfstandig leren denken en onafhankelijk beslissingen leren nemen.

Scholen streven telkens naar een combinatie van voorgaande perspectieven waarbij een gezonde balans belangrijk is. Aangezien de wereld bij het begin van de 21ste eeuw sterk veranderd is ten opzichte van 20 jaar geleden, moet het curriculum mee-evolueren.

Dit leidt tot enkele belangrijke sleutelcompetenties:

In de 21ste eeuw moeten leerlingen leren hoe ze:

- taal en informatie doen werken
- kennis doen werken
- hun verbeelding doen werken
- moderne technologie doen werken
- sociale relaties doen werken
- veranderingen doen werken
- hun eigen 'leer-kracht' doen werken
- hun eigen leven doen werken
- het leven op deze planeet doen werken

Maar wat houden deze sleutelcompetenties eigenlijk in? Hieronder volgt een overzicht van de sleutelcompetenties met wat meer informatie.

Sleutelcompetentie	20 ^{ste} eeuw	21 ^{ste} eeuw
Taal en informatie doen werken	Nadruk op letterlijk terugvinden van informatie.	Kritisch verwerken en helder communiceren van complexe informatie.
Kennis doen werken	Reproductie van kennis	Diepgaande verwerking en verregaande toepassing van kennis.
Verbeelding doen werken	Doorgeven van bestaande tradities en kennis	Sterk innovatiegericht
Sociale relaties doen werken	Benadrukken van de individuele verdienste	Sociale omslag (samenwerken, respect, ...)
Technologie doen werken	Bord en papier	Multimediaal en digitaal
Verandering doen werken	Sterk gebaseerd op vastgelegde kennisbestanden en voorgeschreven bewerkingen	Evenwicht tussen verleden, snelheid van verandering in het heden en de uitdagingen van de toekomst
Hun 'leer-kracht' doen werken	Sterk gericht op onmiddellijk resultaat	Levenslang leren en blijvend vertrouwen van jonge mensen in hun eigen leervermogen
Hun eigen leven doen werken		Weerbaarheid, optimisme, zelfsturing, zelfvertrouwen, passie en energie-voor-leren
Het leven op deze planeet doen werken		Voortbestaan van de planeet verzekeren, democratie en vreedzaam samenleven te bevorderen en het samenleven van mensen te verrijken.

En wat met vakkennis? Moeten de vakken nu afgeschaft worden?

Neen. De meeste van de 21ste-eeuwse sleutelcompetenties zijn immers lege dozen als het onderwijs niet ergens over gaat. Het is wel nodig om het vakkenonderwijs minder strak te organiseren en meer vanuit grote thema's en vakoverstijgende projecten te werken.

Gaat de kwaliteit van het onderwijs naar beneden?

Integendeel, om aan sleutelcompetenties te werken, moet het niveau omhoog. Maar 'niveau' wordt dan niet afgemeten aan de hoeveelheid kennis dat de leerlingen kunnen onthouden en reproduceren. Niveau wordt dan in de eerste plaats gemeten aan de 'diepte' waarmee leerlingen de kennis begrijpen, toepassen, doelgericht doen werken en creatief bewerken.

Dankzij digitalisering en het internet is onvoorstelbaar veel informatie onmiddellijk beschikbaar voor elke leerling. Het onthouden en reproduceren van deze informatie mag dus geen prioriteit meer zijn. Onderwijs moet bij leerlingen het potentieel dat ze allemaal hebben om op diepgaande manieren te denken, te voelen, te ervaren, te functioneren, te scheppen, mens-te-zijn tot maximale ontwikkeling te doen komen.

Wat vinden leerkrachten en ouders van de sleutelcompetenties?

In Vlaanderen werden in 2015, leerkrachten, leerlingen en recent afgestudeerden online bevraagd door de KULeuven. Hierbij werd gevraagd competenties te beoordelen naar belangrijkheid. Hieruit bleek dat alle sleutelcompetenties die reeds zijn aangehaald scoorden opvallend hoog. Er blijkt dus een sterk draagvlak voor de 21ste-eeuwse sleutelcompetenties te groeien.

Is er wel tijd om aan die cruciale sleutelcompetenties te werken?

Momenteel zitten sommige leerplannen overvol. Te veel leerstof leidt enkel tot oppervlakkig leren en tot vluchtige kennis die snel verdamppt. Het is nodig dat de leerkrachten de broodnodige tijd en ruimte krijgen om kennis, vaardigheden en attitudes die er echt toe doen, echt te laten insijpelen.

Mensen voor morgen

We hebben mensen nodig die in balans zijn met zichzelf, anderen en hun omgeving. Mensen die persoonlijke, sociale, maatschappelijke, economische en ecologische belangen evenwichtig kunnen verzoenen. En om mensen in balans tot volle ontplooiing te laten komen, hebben we een onderwijsprogramma in balans nodig.

Conclusie

Het onderwijs zoals we het vandaag kennen, heeft vorm gekregen tijdens de vorige eeuw. De wereld is veranderd, het onderwijs zou dat ook moeten doen.

De kick van het leren

Hoe leren mensen? Wat zegt onderzoek daarover? En welke lessen kunnen we daaruit trekken voor het onderwijs van de 21ste eeuw?

In essentie is leren iets nieuws toevoegen aan wat we al kunnen of kennen. En dat nieuwe kan maar beklijven als het zich kan vastmaken aan het reeds gekende. Het leerpad dat we hebben afgelegd, bepaalt bij gevolg de volgende stap die we *kunnen* nemen.

Het belang van interactie

Ondersteuning tijdens het leerproces is belangrijk en zorgt ervoor dat wat we leren juist en volledig is. Deze ondersteuning kan verschillende vormen aannemen.:

- *Observeren*: Het menselijk brein is geprogrammeerd om van anderen te leren door hen te observeren en na te doen.
- *Uitleg*: Dit kan onze ideeën aanvullen, aanpassen en opbouwen. Mondelinge uitleg krijgt de voorkeur op schriftelijke uitleg, maar beide zijn mogelijk.
- *Emotionele ondersteuning*: complimenten en aanmoedigingen helpen ons volhouden.
- *Samen leren*: Door samen te prutsen, te proberen en te evalueren kunnen mensen vaak grotere stappen vooruitzetten.
- *Feedback*: Dit blijkt erg voedend voor leerprocessen vooral als de feedback duidelijke en concrete informatie geeft over de doeltreffendheid van onze pogingen.

Het belang van fouten

Missers kunnen mensen *motiveren* om harder te oefenen, verder te zoeken, beter te worden of hulp en ondersteuning van anderen in te roepen. Ze geven mensen emotionele energie om te leren. Ze *informer*en over wat er fout is, wat niet werkt, welk gedrag niet gewenst is.

De mythe van het multitasken

Het brein heeft een beperkte capaciteit voor bewuste aandacht. Jongeren die een moeilijke schooltaak uitvoeren en ondertussen bezig zijn met sms'en, facebook of tv, lopen een hoger risico om de schooltaak slechter uit te voeren dan wanneer ze zich enkel zouden concentreren op die schooltaak. Multitasken mat ons af en verhoogt de afscheiding van stressverhogende stoffen in onze hersenen.

Waarom willen we leren?

Mensen hebben doelen en het zijn die doelen die leerprocessen voortstuwen. We worden het meest gemotiveerd door doelen die we niet enkel (intrinsiek) waardevol vinden, maar ook haalbaar. Het geleidelijk opbouwen van sleutelcompetenties houdt dus in dat we ons telkens een waardevol, haalbaar doel stellen, en dat als we dat doel halen we daaruit de energie halen om naar het volgende haalbare doel te streven. In vele gevallen wordt onze intrinsieke leermotivatie versterkt door onze basisbehoefte om sociale relaties aan te knopen en te onderhouden.

De kick van het leren

In ons brein komen chemische stoffen vrij die ons een goed gevoel geven telkens we onze competentie uitbreiden en beter in iets worden. Die kick van het leren zet ons aan om nog meer te leren. We vinden het motiverend om in onze leerprocessen ondersteund te worden maar minder motiverend om volledig gestuurd te worden. We willen in ons leerproces een zekere vorm van autonomie behouden.

We wagen ons wel liever aan haalbare uitdagingen dan aan uitdagingen waarvan we het gevoel hebben dat ze ver buiten ons bereik liggen.

Wellicht daarom zijn we zo snel om de oorzaak van ons falen af te schuiven op factoren die buiten ons bereik liggen (externe attributie).

We mogen onze mislukte leerervaringen ook niet afschuiven op een gebrek aan aangeboren talent. Als we onszelf overtuigen of door anderen laten overtuigen, dat we voor een bepaalde competentie geen 'aangeboren talent' hebben, dan dreigen we op den duur geen energie meer te investeren in pogingen om daarin beter te worden.

Duurzame leerprocessen

Mensen hebben veel positieve energie om te leren. Als de energie die ze investeren in het leren van iets nieuws leidt tot een succesvolle leerervaring, dan krijgen ze daardoor nieuwe energie om verder te leren. Het energie-leren-wiel gaat draaien.

Welke factoren kunnen bevorderen dat het energie-leren-wiel duurzaam blijft draaien?

- *Waardevolle en haalbare doelen*
- *Relatie*: leren om relaties op te bouwen maar ook leren uit relaties
- *Autonomie*: zelf keuzes maken tijdens het leerproces
- *Competentie*: huidige competenties bevestigen en uitbreiden
- *Veilig en positief leerklimaat*: mensen moeten zich veilig en gewaardeerd voelen, mogen fouten maken.
- *Verbindingen*: Verbinden van het nieuwe en het reeds gekende, tussen doen en reflectie, concrete en abstracte, ...

Duurzaam onderwijs voor de 21ste eeuw

Hoe kan onderwijs leerlingen maximaal ondersteunen om de cruciale competenties voor de 21ste eeuw te verwerven?

De kwaliteit van de leeractiviteit van de leerlingen is de maatstaf van de kwaliteit van het onderwijs. Het gaat er dus niet zozeer om dat een leerkracht op een heel specifieke manier onderwijst, het gaat erom of:

- Leerlingen *belangrijke* dingen leren
- Die dingen op *diepgaande* en *duurzame* manier verwerven
- *Alle* leerlingen tot leren komen.

Er bestaat geen supermethode die dat op haar eentje klaarspeelt en voor alle leerlingen even optimaal werkt. Wel kunnen er handvatten aangereikt worden waardoor we beter kunnen inschatten wat in elke klas zou kunnen werken. Deze cruciale handvatten staan hieronder samengevat.

- **ACTIVEER!**

Onderwijs moet leerlingen motiveren en aanzetten om actief te leren en intensief energie te investeren in hun eigen leerproces. 'Actief' betekent niet per se dat de leerlingen allerlei handelingen moeten verrichten. 'Actief leren' slaat op de mentale energie die de leerlingen investeren in de leeractiviteit. Actief leren wordt sterk aangedreven door de vragen die leerlingen zich stellen.

Interessante, uitdagende vragen vormen voor leerlingen niet alleen het startpunt van discussie, kennisvergaring en kritische reflectie, ze wijzen ook vooruit naar een waardevol doel en eindpunt.

- **VERLEG GRENZEN!**

Onderwijs moet leerlingen voortdurend uitdagen om nieuwe dingen te leren die ze nog niet kennen en kunnen. Zo kunnen leerlingen (ook in het BSO of bij anderstaligen) met teksten en taal geconfronteerd worden zolang deze maar relevant zijn.

- **VERBIND!**

Onderwijs moet krachtige verbindingen tot stand brengen tussen het nieuwe en de voorkennis van de leerlingen, tussen concrete en abstracte inhouden, tussen theorie en praktijk, tussen actie en reflectie.

- **GLOBALISEER!**

Onderwijs moet flexibel omgaan met de grenzen tussen vakken, en tussen school en buitenwereld. Het moet strakke structuren die het verwerven van sleutelcompetenties afremmen, doorbreken. De grenzen tussen de vakken moeten open? Te strakke vakken beknotten het probleemoplossende, kritische, creatieve denken.

- **DIVERSIFIEER!**

Onderwijs moet een brede waaier aan onderwijsmethoden hanteren en moet leerlingen gedifferentieerd ondersteunen. Het moet de verschillen tussen leerlingen positief benutten. Leerkrachten die een breed gamma aan werkvormen en leermethoden hanteren, verhogen de kans dat *alle* leerlingen positieve energie voor leren genereren en een succesvolle leerervaring zullen opdoen. Een-op-een begeleiding van individuele leerlingen is echter niet haalbaar. Toch kunnen enkele maatregelen genomen worden:

- Het werken in niveaugroepen (tijdens de les of de week)
- Het werken in keuzegroepen (tijdens de les of de week)
- Het afwerken van takenpakketten in eigen tempo en/of volgorde
- Het geven van specifieke ondersteuning
- Alle leerlingen komen aan bod tijdens klasgesprekken en krijgen een persoonlijke reactie.

Leerlingen kunnen d.m.v. klasgesprekken en debatten ook leren van elkaar en leren begrip opbrengen voor elkaars mening, cultuur, levensvisie.

- **WERK SAMEN!**

Onderwijs moet leerlingen veelvuldig de kans geven om met elkaar en van elkaar te leren.

Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat samenwerkend leren een sterke, positieve impact heeft op leerwinst. Voordelen van samenwerkend leren:

- Leerlingen kunnen soms moeilijke dingen beter aan elkaar uitleggen omdat ze snappen wat het wil zeggen om iets niet te begrijpen.
- Wanneer leerlingen samen dingen uitproberen kunnen ze ook samen reflecteren en samen alternatieven bedenken.
- Leerlingen vinden het vaak fijn om samen te werken. Dit sociale aspect kan leerlingen motiveren om energie te investeren in de leeractiviteit.
- Leerlingen kunnen elkaar ook ondersteunen en moed inspreken.

Het samenwerken bevordert ook sociale relaties en competenties van de leerlingen.

Vooroordelen ten opzichte van andere groepen of leerlingen kunnen bijgestuurd worden.

Men ondervindt de voordelen van het werken in teamverband en leert hoe men zich in een team moet gedragen.

- **PACIFICEER!**

Onderwijs moet zich voor leerlingen afspelen in een veilige en positieve leeromgeving.

Tegelijk moet het leerlingen sensibiliseren en de kracht geven om een bijdrage te leveren tot een betere, veilige en vreedzame leefomgeving binnen en buiten de school.

Leerlingen kunnen leeractiviteiten ook proberen te benutten om bij te dragen tot een meer rechtvaardige samenleving in de buitenwereld. Er kunnen projecten of opdrachten op poten gezet kunnen worden die de sociale rechtvaardigheidsdrang aanwakkert. Dit sociaal activisme wordt bewust gekoppeld aan enkele sleutelcompetenties. Men kan samen op zoek gaan naar oplossingen om grote en kleine problemen op te lossen. De bevindingen worden gebaseerd op feiten, de resultaten moeten haalbaar zijn en daarom gebaseerd op kennis.

Elke school moet de ambitie hebben om een (nog) betere samenleving te zijn dan de samenleving buiten de school.

- **PASSIONEER!**

Onderwijs moet de passie die leerlingen voor leren hebben, verder aanwakkeren.

Jonge kinderen hebben een drang naar de kick van het succesvol leren. Die drang zou minstens even groot moeten zijn als jongeren het leerplichtonderwijs op 18 verlaten.

Er zijn tal van concrete aanwijzingen over de manier waarop schoolteams die passie voor leren kunnen bevorderen.

- Onderwijssystemen moeten een langdurige en brede basisvorming aanbieden die leerlingen de kans geeft om diverse disciplines, competenties en kennisdomeinen te verfijnen.

Een brede basisvorming doet jongeren niet alleen ontdekken waar ze al goed in zijn maar ook waarin ze goed kunnen zijn.

- Opstellen van waardevolle en haalbare doelen
- Inzetten op succesvolle leerervaringen
- Gezamenlijke projecten
- Autonomie van de leerling, eigen keuzes maken rond leerdoelen en leerproces.
- Het uitstralen van passie door de leerkrachten.
- Passie voor leren is geen statisch gegeven. Op elk moment van de studieloopbaan moeten er voldoende mogelijkheden blijven om eerder gemaakte keuzes te herzien.

CONCLUSIE!

Als deze 8 principes in de praktijk worden toegepast, verhoogt de kans dat:

- leerlingen actief energie investeren in het nastreven van doelen die ze waardevol en haalbaar vinden;
- tijdens de leeractiviteiten waarin ze participeren allerlei sleutelcompetenties voor de 21ste eeuw kunnen ontwikkelen;
- ze verbindingen kunnen leggen en het reeds gekende;
- hun positieve energie-voor-leren wordt omgezet in succesvolle leerervaringen;
- daardoor nieuwe energie-voor-leren wordt opgewekt om cruciale competenties op steeds hoger niveau te verwerven.

Een goed rapport

Wat is de rol van testen, examens en rapporten in het onderwijs van de 21ste eeuw? Hoe kan evalueren bijdragen tot leren.

Wie wil ontrafelen hoe evaluatie het meest kan bijdragen tot een krachtige, eigentijds, duurzaam onderwijs van de 21ste eeuw kan de onderstaande vier vragen het best in de juiste volgorde beantwoorden.

VRAAG	TOELICHTING
1 WAAROM?	Waarom evalueren? Waartoe dient de evaluatie van de leerlingen?
2 WAT?	Wat moeten we precies evalueren? Welke competenties (kennis, vaardigheden, attitudes) en welke aspecten van het leren moeten in kaart gebracht worden?
3 HOE?	Hoe kunnen de competenties en de aspecten van het leren die we moeten evalueren het best in kaart gebracht worden?
4 EN DAN?	Wat doen we met de resultaten van de evaluatie? Hoe kunnen we de resultaten gebruiken om leren te bevorderen?

WAAROM EVALUEREN?

Evalueren dient niet uitsluitend om – letterlijk en figuurlijk – een punt te zetten achter een leerproces. Evalueren kan ook dienen om leerprocessen in gang te zetten en te bevorderen.

FUNCTIE	TOELICHTING
Informatie vergaren en verstrekken	Evaluatie dient om informatie te verkrijgen over het leren. Die informatie kan doorgegeven worden aan de lerende zelf en aan andere betrokkenen.
Beslissingen nemen	Evaluatie dient om beslissingen te nemen, bijvoorbeeld over het verdere leertraject van de leerling, doorstroommogelijkheden, remediëring en extra hulpverlening...
Leerprocessen beïnvloeden en ondersteunen	Evaluatie dient om het leerproces te beïnvloeden en te ondersteunen. Het helpt om te bepalen welke ondersteuning een leerling nodig heeft en hoe het onderwijs beter aan die behoeften kan worden aangepast.

Deze functies komen meestal simultaan voor bij elke evaluatie. Het is nodig dat we deze ondersteunende functie van de evaluatie centraal stellen en ons afvragen of de evaluatiepraktijk het leerproces van de betrokken leerlingen op een positieve manier beïnvloedt. Zo evolueert men van een *'assessment of learning'* naar een *'assessment for learning'*.

WAT EVALUEREN?

Het antwoord op deze vraag wordt vooral bepaald door het antwoord op de vraag 'Wat moeten de leerlingen leren?' De lijst van cruciale sleutelcompetenties kan hier zeker inspirerend zijn. In de onderzoeksliteratuur rond evaluatie wordt in dit verband gesproken over een beperkte 'validiteit' van bepaalde toetsen: ze meten onvoldoende wat ze moeten meten. Voor het meten van cruciale sleutelcompetenties moeten we vaak gebruik maken van gevarieerde, authentieke situaties waarin de leerlingen effectief en efficiënt proberen te functioneren. Uiteraard moeten deze sleutelcompetenties liefst meerdere keren getest worden en dit om twee redenen. Ten eerste is elke test een momentopname die door externe factoren kan beïnvloed worden. Ten tweede zijn verscheidene cijfers nodig om te kijken of de leerling een ontwikkelingsproces heeft doorgemaakt. Een inzicht opbouwen in de manier waarop de prestaties van de leerlingen tot stand zijn gekomen kan zeer leerrijk zijn.

HOE EVALUEREN?

Schoolteams moeten hun methode van evalueren zo kiezen dat ze

- de beste informatie verkrijgen om hun leerlingen maximaal in hun leerproces te ondersteunen
- inzicht krijgen in de reeds verworven competenties
- inzicht krijgen in het leerproces van de leerling

De leerlingen betrekken bij het evaluatieproces kan een meerwaarde zijn. Laat de leerlingen zelf criteria opstellen waaraan het eindresultaat van een opdracht moet voldoen en stuur bij waar nodig. Algemeen blijkt ook dat de evaluatie van leerlingen door andere leerlingen positieve effecten blijkt te hebben op leerprocessen. Deze peerevaluatie werkt alleen wanneer deze op een correcte manier wordt toegepast. Laat de leerlingen eventueel zelf de peerevaluatie opstellen en geef de kans om zich na een evaluatie aan te passen. Het is cruciaal dat ze hun geloof in hun leerkracht behouden en zich niet laten ontmoedigen door de eerste tegenslag.

EN DAN?

Misschien is dit wel de allerbelangrijkste vraag. Het werkzaamste ingrediënt van evaluatie voor het bevorderen van leerprocessen is de feedback die eruit voortvloeit en het gevolg dat er aan gegeven wordt.

Niet alle feedback is even voedzaam. De meest effectieve feedback legt een verbinding tussen de vragen: *Waar ga ik naartoe? (Wat is mijn doel?), Hoe doe ik het op dit moment? (Hoe goed slaagt de leerling erin om de taak naar behoren uit te voeren?)* en *Wat nu? (Wat moet de leerling doen om dichterbij het eindpunt te geraken?)*

De kans op positieve leereffecten bij de leerling verhoogt wanneer de leerling het gevoel heeft dat hij de feedback kan gebruiken om een waardevol doel te bereiken. Feedback gaat bij voorkeur over het werk dat iemand uitvoert, eerder dan over de persoon die de taak uitvoert.

EEN GOED RAPPORT?

Een rapport is een belangrijk communicatiemiddel tussen school en ouders. Maar geeft het klassieke rapport met *vakken, punten en korte commentaren* wel een relevant beeld weer van de leerling. We moeten ons hierbij enkele belangrijke vragen stellen:

- Sleutelcompetenties i.p.v. vakken?
- Groei i.p.v. resultaten?
- Vergelijking met eerdere prestaties i.p.v. andere leerlingen?
- Informatie over wat leerlingen zelf kunnen doen om sleutelcompetenties te bevorderen?
- Vooruitblikken i.p.v. achteruit?
- Meer dan cijfers en punten?
- Samen het rapport schrijven i.p.v. apart?

- Voorafgegaan door zelfevaluatie?
- Krijgen ouders de kans om in dialoog te gaan?
- Geeft het rapport aanleiding tot een constructief feedbackgesprek?

GLOBALISEER! (BIS)

Evaluatie op school is teamwerk. Evaluatie in duurzaam onderwijs is bedachtzaam, rationeel, gegrond in veel observaties en wordt afgetoetst aan vele meningen en inschattingen.

CONCLUSIE

Evaluatie kan een krachtige motor voor leren zijn: het kan zowel intellectuele als emotionele energie-voor-leren opleveren. Het is dus van het grootste belang dat schoolteams samen het debat voeren over de mate waarin hun evaluatiepraktijk het energie-lerenwiel van alle leerlingen doet draaien. Teams die leerlingen evalueren, evalueren ook zichzelf.

Maximale ontwikkelingskansen voor alle leerlingen

Hoe kunnen we ervoor zorgen dat onderwijs voor alle leerlingen werkt? Hoe kan de sociale kloof in ons onderwijs verkleinen? En wat valt daaruit te leren voor de ontwikkelingskansen van leerlingen met beperkingen?

Een sociale kloof

Het percentage ongekwalificeerde schoolverlaters is ongeveer 10% in België en Nederland. In beide landen gaat het dus over duizenden jongeren per jaar. Het gaat voornamelijk over kinderen van ouders die zelf het onderwijs ongekwalificeerd verlaten hebben. Ook kinderen die opgevoed zijn in een andere moedertaal dan het Nederlands lopen een hoger risico op ongekwalificeerde uitstromen. Een combinatie van beide kenmerken leidt tot een nog hoger risico. Kunnen scholen een rol spelen bij het verbreken van dit patroon?

Het probleem onderzocht

Welke factoren dragen volgens onderzoekers het meest bij tot de sociale kloof in ons onderwijs?

- **Een andere wereld**

Een kind zal beter gedijen in een schoolse omgeving wanneer hun thuiswereld sterk gelijkert op de schoolwereld. Zo is de westerse school erg gericht op de individuele ontplooiing en ontwikkeling terwijl er kinderen zijn die opgroeien in een cultuur waar het individu ondergeschikt is aan de groep. Zo wordt er in de westerse school veel met taal gewerkt terwijl in sommige gezinnen stilzwijgend instemmen even belangrijk is. Zo zijn in de westerse scholen de meeste onderwerpen westers gekleurd maar zijn deze onderwerpen voor sommige kinderen wereldvreemd.

- **Een andere taal**

Op school wordt taal op een andere manier gebruikt dan thuis. Zelfs kinderen die thuis in het Nederlands zijn opgevoed, hebben moeite om Nederlandse schooltaal te verwerven. Voor kinderen van laagopgeleide ouders en voor kinderen die thuis in een andere taal worden opgevoed, is de uitdaging nog groter. Het opbouwen van de schoolse taalvaardigheid van deze kinderen duurt enorm lang.

- **Prestatiecultuur en de rol van evaluatie**

Vele scholen worden nog steeds gedomineerd door een 'onmiddellijke prestatie-cultuur'. Presteren, eerder dan leren, staat centraal. Dit werkt in het nadeel van leerlingen die meer tijd en ondersteuning nodig hebben om bepaalde leerstof te verwerken. Wanneer deze leerlingen hierdoor een minder hoge score halen, kan dit op termijn vreten aan hun zelfvertrouwen. Dit kan er op den duur toe leiden dat deze leerlingen minder energie steken in schoolwerk.

- **Verwachtingen van leerkrachten**

Hoge verwachtingen van leerkrachten gaan vaak gepaard met hoge leerwinst en sterke leerling-prestaties. Vele leerkrachten hebben (vaak onbewust) de neiging om voor leerlingen met een 'lagere sociale afkomst' lagere verwachtingen te koesteren en hun onderwijsgedrag daaraan aan te passen. De verwachtingen van de leerlingen ten opzichte van zichzelf kunnen de verwachtingen van de leerkrachten beginnen te weerspiegelen.

- **Stimulansen tijdens de eerste levensjaren**

Mensen hebben een aangeboren potentieel om allerlei dingen te leren en hebben een stimulerende omgeving nodig om dat potentieel tot ontplooiing te doen komen. Kinderen van hoogopgeleide ouders zijn in deze bevoorrechte groep oververtegenwoordigd, onder andere omdat de stimulerende activiteiten die deze ouders met hun kind ondernemen en de taal die ze daarbij gebruiken vaak nauwer aansluiten bij de interactie op school dan die van andere ouders.

- **De ondersteuning van de schoolloopbaan door ouders.**

Leerlingen die thuis in optimale omstandigheden kunnen studeren, die morele steun krijgen van de ouders of die uitleg kunnen vragen aan hun ouders zijn bevoordeeld. Ook helpt het wanneer de ouders zich vlot toegang kunnen verschaffen tot het ondersteuningsaanbod. Ook bij studiekeuze zijn goedgeïnformeerde ouders een meerwaarde. Lager opgeleide ouders blijken sneller geneigd te kiezen voor een cognitief minder belastende studierichting.

- **De nefaste invloed van armoede**

Veel ouders die moeite hebben met de eindjes aan elkaar te knopen worstelen met tijdsgbrek om met het kind samen te zijn, te spelen en stimulerende activiteiten te ondernemen. Kinderen die opgroeien in armoede vertonen vaak een vertraagde fysieke, sociale en mentale ontwikkeling.

- **Het geringe effect van veelgebruikte remediëringsmaatregelen**

Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat zittenblijven voor de meeste kinderen niet goed werkt. Meer zelfs, het heeft voor de meeste zittenblijvers negatieve effecten. Wanneer de leerling grotendeels hetzelfde onderwijsaanbod kreeg dat tijdens het voorafgaande jaar niet bleek te werken, is de kans groot dat de leerling dezelfde leerproblemen zal krijgen. Ook wanneer leerlingen in aparte remediëringsklasjes worden 'bijgewerkt', dreigen gelijkaardige gevaren.

- **De sociaal-emotionele onderstroom van alle leerprocessen.**

Elke dag treden onze leerlingen in ontelbare sociale interacties en krijgen ze medeleerlingen en leerkrachten allerlei signalen dat ze erbij mogen horen of niet. Leerlingen die meer signalen krijgen dat ze erbij horen, voelen zich waarschijnlijk beter en meer thuis op school. Kinderen van hoogopgeleide ouders hebben hier vaak minder moeite mee dan kinderen van laagopgeleide ouders.

- **Segregatie in het onderwijs**

Het onderwijssysteem blijkt een vrij hoge mate van segregatie te vertonen: in het secundair blijken kinderen van laagopgeleide ouders veelal in technische en beroepsgerichte richtingen en samen in dezelfde scholen te zitten. In landen waar scholen een grote vrijheid hebben om leerlingen door te verwijzen naar een andere school of naar het buitengewoon onderwijs als ze onvoldoende presteren of als ze zich niet goed gedragen, wordt dat proces bespoedigd. Dit kan de antischoolcultuur verhogen; leerlingen kunnen het gevoel krijgen dat studeren en moeite doen zinloos is. Dat moedigt vooral jongens aan om op een andere manier status te verwerven, bijvoorbeeld door zich van de regels van de school af te zetten.

Voor de betrokken leerkrachten heeft dat als gevolg dat ze meer tijd en energie moeten steken in tucht en orde houden, wat ten koste gaat van de tijd die in betekenisvolle leeractiviteiten kan geïnvesteerd worden.

- **Gebrek aan perspectieven**

Jongeren zullen meer energie investeren in het behalen van een diploma als ze geloven dat dat hen vooruithelpt bij het vinden van een goede job en het opbouwen van een volwaardig en hoopvol bestaan.

De sociale kloof in het onderwijs verkleinen

Om dit probleem effectief te bestrijden, is een volgehouden inspanning nodig en inzet van diverse maatregelen op alle niveaus van het onderwijssysteem.

Hieronder 15 maatregelen die een cruciaal verschil kunnen maken.

1. Maak van duurzaam leren door elke leerling de centrale prioriteit.
2. Ondersteun de ontwikkeling van het jonge kind voor de aanvang van het leerplichtonderwijs.
3. Bied uitstekend onderwijs aan *alle* leerlingen gedurende *heel* hun schoolloopbaan.
4. Investeer in leerkrachten, directies en schoolteams, met name in de mate waarin zij met verschillen tussen leerlingen omgaan.
5. Investeer in een evaluatiecultuur op school die energie-voor-leren genereert.
6. Investeer in een duurzaam taalbeleid op school.
7. Pas de financiering en ondersteuning van scholen aan de kenmerken van de leerlinginstroom aan.
8. Leg zittenblijven aan banden
9. Stel de studiekeuze uit tot na een voldoende lange periode van gezamenlijke basisvorming. Versterk de keuzebekwaamheid van leerlingen en ouders.
10. Maak alle studierichtingen sterk, duurzaam en toekomstgericht.
11. Bevorder hechte sociale verbindingen en een veilig leerklimaat voor alle leerlingen.
12. Versterk de banden tussen school, ouders en buurt.
13. Bestrijd (kinder)armoede en financiële drempels voor schoolparticipatie.
14. Creëer diverse wegen en trajecten naar het behalen van een eindexamen secundair onderwijs.
15. Steun op feiten en onderbouwde inzichten. Wantrouw slogans, mirakeloplossingen en zwart-wit-uitspraken.

Lessen voor inclusief onderwijs

In zowel Nederland als Vlaanderen proberen scholen ook leerlingen met een beperking zoveel mogelijk te laten deelnemen aan het onderwijs, nl. inclusief onderwijs. De maatregelen getroffen om dit te realiseren zijn gelijkaardig aan enkele maatregelen ter bestrijding van de sociale kloof. In beide gevallen worden de schoolteams geprikkeld om de leeromgeving die ze aanbieden aan te passen aan de behoeften van specifieke leerlingen zodat die zo goed mogelijk tot duurzaam leren komen. Elk van deze beperkingen roept haar eigen associaties en etiketten op en heeft ondertussen geleid tot een gespecialiseerde literatuur waarin de standaardmaatregelen voor het onderwijs aan de betrokken leerlingen worden beschreven. Hier dreigt het gevaar van te stereotiepe etiketten. Het bepalen voor redelijke aanpassingen voor een specifieke leerling met een specifieke beperking is maatwerk dat gebaseerd wordt op basis van zorgvuldige observaties van de leerling in kwestie en constructief overleg met alle direct betrokkenen.

Conclusie

Eerder dan identiek, gelijk onderwijs zouden alle leerlingen gelijkwaardig onderwijs moeten krijgen: een onderwijs dat gelijkwaardige kansen op volwaardige ontwikkeling biedt.

De kracht van de leraar

Wat is de rol van de leraar in het onderwijs van de 21ste eeuw? Hoe kunnen leraren zo goed mogelijk ondersteund worden om die rol op te nemen?

Volgens onderzoek kan de kwaliteit van het onderwijs nooit hoger zijn dan de kwaliteit van haar leerkrachten. Wat leerkrachten in de klas doen, heeft een potentieel sterker effect op de prestaties en de groei van leerlingen dan eender welke andere maatregel, zoals het verkleinen van klassen, het zittenblijven, het invoeren van moderne technologie in de klas of de manier waarop leerlingen over de klassen worden verspreid.

Maken alle leerkrachten hetzelfde verschil?

Nagenoeg *alles* wat leerkrachten doen in een klas heeft *een* effect op leren. Maar niet alles heeft een even groot effect, en niet alles heeft even grote positieve effecten.

Op basis van het beschikbare onderzoek werden er enkele raamwerken gepubliceerd waarin in het effectiefste gedrag van leraren wordt beschreven. De '7 C's van effectief lerarengedrag' geven de grote tendenzen van de meeste andere raamwerken goed weer.

7 C's	Toelichting
Care	De leraar geeft het gevoel aan de leerlingen dat hij echt om hen geeft. Hij toont begrip
Challenge	De leraar daagt de leerlingen uit. Ze leren uit hun fouten.
Clarify	De leraar legt moeilijke dingen op een begrijpbare manier uit.
Captivate	De leraar maakt de lessen interessant en aangenaam.
Confer	De leraar gaat in interactie met de leerlingen. Mening van leerlingen en ideeën worden uitgedrukt.
Consolidate	De leraar controleert of alles duidelijk is, geeft constructieve feedback.
Control	De leraar heeft controle over de klas. De les is goed georganiseerd en weinig tijd gaat verloren. Er wordt veel belang gehecht aan respectvolle interactie.

In de praktijk zullen deze 7 C's uiteraard vaak gelijktijdig geïmplementeerd worden en zijn ze moeilijk van elkaar te scheiden.

Een warme, respectvolle relatie

Uit onderzoek blijkt dat *een warme relatie* tussen leerkracht en leerlingen sterk samenhangt met betere prestaties, een sterke ontwikkeling en een vermindering van storend, asociaal en baldadig gedrag bij leerlingen. Ook leerkrachten profiteren dus van dit feit.

Een belangrijke component van zo'n warme relatie heeft met *vertrouwen* te maken. De leerling moet erop vertrouwen dat de leerkracht haalbare doelen opstelt en hen begeleidt waar nodig. Ook de *empathie*, de mate waarin de leerkracht moeite doet om het onderwijs door de ogen van de leerkracht te zien, is hier van groot belang.

Wat is een goede leerkracht volgens leerlingen? Hieronder vindt u een lijst die een synthese biedt van grootschalige bevestigingen van leerlingen in tal van westerse landen.

Scholieren willen:

- competente lesgevers;
- leerkrachten die hen open, warm en respectvol behandelen;
- faire leerkrachten;
- leerkrachten die ze kunnen vertrouwen;
- gemotiveerde, gepassioneerde leerkrachten;
- leerkrachten die hen motiveren voor het leren;
- leerkrachten die de leerkracht en autonomie van leerlingen verhogen

Een goede leerkracht zijn hangt voor leerlingen dus niet in de eerste plaats af van bepaalde karaktertrekken. Het is de wijze waarop leerkrachten met leerlingen omgaan in de dagelijkse interactie die allesbepalend is.

Uitdagen, uitnodigen, uitleggen, uitdoven

Uiteraard maakt de wijze waarop de leerkracht de leerlingen op intellectueel vlak begeleidt een cruciaal verschil. Een goede leerkracht laat de leerlingen nadenken op verschillende niveaus. De leerlingen krijgen niet alleen vragen waarbij ze losse feitenkennis moeten reproduceren, maar moeten opstijgen naar hoger-ordedenken door te analyseren, verbanden te leggen, te evalueren, toe te passen en diepgaand te begrijpen.

Uit onderzoek blijkt dat leerlingen vooral lessen waarderen waarin de leerkracht heel duidelijke uitleg had gegeven, waarin de lesinhoud werd verbonden met hun eigen leven, waarin er moete goede werk- en groepeeringsvormen werd gewerkt en waarin de leerlingen werden uitgedaagd. Leerkrachten moeten een balans zoeken tussen de mate waarin de leerling zelf bijdraagt tot zijn leersucces en de ondersteuning die de leerkracht geeft.

De leraar als lerende

Elke leraar kan een expert-leraar worden. Het is wel van essentieel belang dat leraren hun beroep in de best mogelijke omstandigheden kunnen uitvoeren en zich daarbij zo veel mogelijk kunnen concentreren op hun kerntaak, namelijk leerrijke interacties aangaan met de leerlingen, en dat ze de nodige ruimte, mogelijkheden en ondersteuning krijgen om hun deskundigheid voortdurend verder uit te bouwen. Om de deskundigheid van leraren te bevorderen moet het beroep aan volgende voorwaarden voldoen:

- Het beroep moet aantrekkelijk zijn
- De initiële lerarenopleiding moet sterk zijn
- Een jonge leerkracht moeten kunnen rekenen op aanvangsbegeleiding
- Alle leerkrachten moeten kansen krijgen om hun deskundigheid verder uit te breiden

Het collegiale samenwerking tussen leraren op eenzelfde school is een van de sleutelfactoren die kunnen bijdragen tot een gevoelige verhoging van de kwaliteit van het huidige onderwijs.

Van collega naar teams

Het onderwijs heeft niet alleen nood aan meer expert-leraren, maar vooral aan meer expert-teams. Het potentiële effect van goedwerkende teams is veel groter dan de som van de inbreng van alle individuele uitstekende leerkrachten.

Teams kunnen:

- Een pedagogische visie en concrete onderwijslijnen over vakken en leerjaren uittekenen.
- Bedenken hoe ze doorheen de grenzen van vakken en leerjaren kunnen breken.
- Ideeën samen uitvoeren zodat de zorg voor de individuele leerling onder mekaar kunnen verdelen maar ook van elkaar leren.
- Beperkingen van andere teamleden opvangen
- Breder evalueren van de leerlingen maar ook het eigen lesgeven.

Uit grootschalig onderzoek blijkt echter dat heel wat leerkrachten hun beroep sterk geïsoleerd uitoefenen. De winst die met het doorbreken van leraar-isolement geboekt kan worden, is aanzienlijk.

Conclusie

Leerlingen hebben leerkrachten nodig om cruciale sleutelcompetenties op hoog niveau te verwerven en de autonomie op te bouwen om hun eigen leerprocessen aan te sturen. Daarvoor moeten ze, bij voorkeur samen met hun collega's, leren wat hun onderwijs doet voor leerlingen terwijl ze onderwijs geven. In scholen waar alle leerlingen en alle leraren echt samen leren, neemt onderwijs een hoge vlucht.

Ouder, buurt, wereld

Wat is de rol van ouders in het onderwijs van de 21ste eeuw? Welke rol spelen de buurt en de brede leeromgeving in de ontwikkeling van leerlingen?

De invloed van ouders op het schoolsucces

Ouders hebben een sterke invloed op het schoolsucces van leerlingen. Een sterke betrokkenheid van ouders bij de schoolloopbaan van hun kinderen verhoogt de kans op schoolsucces.

Welke factoren van de ouderbetrokkenheid zijn het invloedrijkst?

- De *verwachtingen van de ouders* blijken de sterkste en meest systematische samenhang te vertonen met het schoolsucces van de leerlingen. Ouders die optimistisch blijven over de ontwikkelingskansen van hun kind voeden het optimisme dat leerlingen nodig hebben om energie in leeractiviteiten te activeren. Evenzeer zijn er leerlingen die te weinig steun van hun ouders krijgen, maar zich optrekken aan de aanmoedigen en het optimisme van hun leraren.
- Bepaalde *opvoedingspatronen* waarmee de ouders hun betrokkenheid bij het schoolleven van hun kinderen zichtbaar maken (huiswerk controleren, op tijd naar bed, ...) hebben ook een sterk effect op schoolsucces. Dit geeft leerlingen het signaal dat onderwijs belangrijk is.
- *Helpen met het maken van huiswerk* heeft vaak een *zwak of helemaal geen positief* effect op schoolsucces. Ouders zijn geen leerkrachten.
- De mate waarin ouders deelnemen aan activiteiten op school heeft eveneens slechts een gering effect.
- De *fysieke en emotionele omstandigheden* waarin kinderen opgroeien kunnen een sterke invloed hebben op hun schoolsucces.
- Ook de *stimulansen tot leren* hebben een invloed op schoolsucces. Vooral de mate waarin de ouders *voorlezen* en stimuleren *dat hun kind leest* blijkt sterke effecten te hebben.

Omdat ouderbetrokkenheid er dus wel degelijk toe doet, kunnen er ouder-ondersteuningsprogramma's worden opgezet. Deze programma's hebben vaak positieve resultaten. Het sterkste effect hebben de programma's waarbij:

- gesensibiliseerd wordt rond voorlezen en bevorderen van het leesplezier van kinderen
- *partnerschap* en de *dialogo* tussen ouders en schoolteams wordt versterkt.

Ouders als partners

Ouders en leerkrachten delen vaak één centrale zorg, zorg om het welbevinden en ontwikkeling van het kind. Het is logisch dat ouders en schoolteams hierrond best in dialoog gaan zodat de kennis van beide partijen kan gecombineerd worden. In dit verband is het van belang dat de school een groot aantal kanalen creëert die ouders de kans geven om op een

laagdrempelige manier met schoolteamleden te leggen en het schoolleven te leren kennen. Het verhogen van het aantal informele contacten kan op verschillende manieren. Hieronder enkele concrete voorbeelden.

- Organiseer van niet-Nederlandstalige ouders een cursus Nederlands.
- Nodig ouders uit op toonmomenten van leerlingen en op open klasdagen.
- Voorzie vaste momenten waarop klasleerkrachten een uurtje langer in de klas blijven en de ouders kunnen binnenlopen.
- Leg huisbezoeken af bij ouders die moeilijk de weg naar school vinden.
- Ondersteun schriftelijke communicatie met pictogrammen en vertalingen.
- Stel de infrastructuur van de school open voor activiteiten voor en door ouders: kookklassen, ICT-cursussen, danslessen, ...

Ondanks alle kennis en ondersteuning zal het sommige ouders toch niet lukken om hun kinderen optimaal te ondersteunen in hun schoolloopbaan. De kernverantwoordelijkheid voor het bevorderen van schoolsucces ligt bij de school. Gelukkig staat ook de school er niet alleen voor.

Hebben we huiswerk vandaag?

Huiswerk kan wel degelijk bijdragen tot de verwerving van sleutelcompetenties. Enkele richtlijnen moeten wel in acht genomen worden.

- Geef *zinvol huiswerk* waarbij leerlingen naar een doel werken dat ze waardevol vinden. Huiswerk wint aan waarde naarmate de leerling eigenaar wordt van zijn werk en zelf keuzes mag maken in de vormgeving ervan. Dat verhoogt de kans dat de leerling autonomie, zelfsturing en verbeeldingskracht kan ontwikkelen.
- *Bewaak de tijd* die nodig is om het huiswerk te maken. Volgens onderzoekers treedt er een verzadigingseffect op na ongeveer 2 uur. Als het verzadigingspunt is bereikt, verhoogt de kans op verstrooidheid, vermoeidheid, oppervlakkig leren, vermijdingsstrategieën en gering leereffect.
- Geef feedback op huiswerk. Een leerling die energie investeert in huiswerk, verdient *kwaliteitsvolle feedback*. Ook het punten geven op huiswerk kan in vraag gesteld worden.

Conclusie

Ouders en schoolteams zijn de belangrijkste partners in de opvoeding van een kind. Het is daarom belangrijk dat ze open naar elkaar luisteren en met mekaar in dialoog gaan.

Conclusie

Wat is duurzaam onderwijs?

- Leerlingen krijgen volop kansen om de cruciale sleutelcompetenties te verwerven.
- De energie-voor-leren die leerlingen van nature hebben wordt op school omgezet in succesvolle leerervaringen. Dit levert op zijn beurt opnieuw energie-voor-leren.
- Alle leerlingen krijgen maximale ontwikkelingskansen.
- Onderwijs wordt zo ingericht dat dat leerkrachten en directies er graag en lang willen in meedraaien, en dat ook zij volop kansen krijgen om hun deskundigheid uit te bouwen.

Duurzaam onderwijs is een gezamenlijk project. Het is een samenwerking tussen leerlingen, leerkrachten, ouders, directies, overheid en externe partners.

Duurzaam onderwijs is een open project. Leerlingen verdienen de kans om te groeien op hun eigen tempo.

Duurzaam onderwijs is een optimistisch project. Het vertrekt van uit een onwrikbaar vertrouwen in de onuitputtelijke energie-voor-leren van ieder mens.

Samengevat door Joeri Vanbrusselt (april 2019)